

SOOČANJA

Se srečanja z Evropo bojimo?

Vprašanje v naslovu je morda izzivalno, politično neprimerno, prizadeval pa si bom dokazati, da vseeno ni iz trte zvito.

Zakaj pravzaprav gre?

Med 3. in 6. februarjem je bilo v Benetkah simpozijsko srečanje na najvišji ravni z vznemirljivim in dolgim naslovom Človekove pravice in verska svoboda v Evropi za mir in v helsinškem duhu.

Srečanje je bilo strokovno in politično hkrati, med člani njegovega častnega odbora so bili – kot kolektivni član – vsi vodje državnih delegacij s Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KEVS), ki, kot vemo, že več kot leto dni zaseda na Dunaju, predstavniki vseh držav podpisnic sklepne helsinške listine. Torej tudi Jugoslavija, ki pa je v Benetkah edina »poskrbela« za določeno presenečenje: po številu sodelujočih smo bili Jugoslovani med najbolj reprezentativno zastopanimi na srečanju: kar trije smo sodelovali na plenarnih zasedanjih (Milovan Djilas, Zvonimir Šeparović in Ciril Zlobec), na treh okroglih mizah (o informiranju, narodnih manjšinah in odnosu med Cerkvami) pa kar šest udeležencev (ljubljski metropolit, nadškof dr. Alojzij Šuštar, Drago Klemenčič, Silvo Devetak, Vjekoslav Bajsić, Budislav Vukas in Ezio Mestrovich). Dr. A. Šuštar je bil celo vodja okrogle mize o odnosu med Cerkvami. V razpravo o manjšinah je uspešno posegel tudi tržaški Slovenec Bogo Samsa. In vendar smo bili edina skupina, ki nismo bili delegacija, kajti Jugoslavija je bila edina, ki se je odrekla politične navzočnosti na simpoziju, čeprav je bila – znotraj kolektivnega članstva, kot rečeno – celo članica častnega odbora. Zadeva je bila toliko bolj nerodna, ker Ignac Golob, ki naj bi po funkciji skupaj s svojimi kolegi ambasadorji z dunajske Konference za evropsko varnost in sodelovanje (KEVS) sodeloval kot vodja delegacije, ni mogel priti, iz zunanjega ministrstva v Beogradu pa niso hoteli poslati nikogar, ki bi ga, čeprav na nižji ravni, nadomeščal, pa tudi med nami ni imel nihče pooblastila, da bi kakorkoli, pa čeprav »kot stoti namestnik«, načeloval delegaciji in prek nje predstavljal državo. Položaj je bil neprijeten in komičen hkrati, z individualnim oglašanjem smo bili med najbolj prisotnimi, »uradno« pa nas tako rekoč ni bilo. Organizator je postavil tudi stol za »jugoslovanskega predstavnika«, me tako rekoč fizično postavil nanj, jaz pa sem ga moral opozoriti, da ostajam tudi na predstavniskem stolu zasebnik in da s takšnega mesta tudi ne smem govoriti. O takšni situaciji so organizatorji obvestili tudi italijanskega zunanjega ministra Giulia Andreottija, ki je prišel na sklepno (politično) zasedanje in je zbranim tudi spregovoril. Andreotti, bleščeč intelektualec in z velikim smislom za ironijo, se je ob tej »posebni« jugoslovanski navzočnosti na simpoziju baje samo pomenljivo nasmehnil s kratko pripombo, ki je ne navajam, ker sem jo slišal prek tretjega in je bila morda že prilagojena razmeram.

Tega ne omenjam samo kot primer ne najbolj modrega ravnanja naše diplomacije, ampak mi je izhodiščni motiv za razmišljanje o primernosti ali

neprimernosti našega pojmovanja v odnosih s tujino, ko ne gre za čisto politiko, za meddržavne odnose, ampak za prireditve, ki imajo sicer strokovno motivacijo, so pa po svojem namenu in učinku izrazito politične. Pogosto, kot v tem beneškem primeru, celo uglasene z razpravo, ki teče sočasno na Dunaju in se je, kot je znano, udeležujejo vse evropske države (razen Albanije) ter ZDA in Kanada. Prav za sodelovanje v tem okviru je bila Jugoslavija zmerom zainteresirana, vsaj doslej sem bil prepričan, da zmerom in v vseh oblikah. Toda politika (še zlasti pa diplomacija) je kljub »vse večji podružbljenosti«, za katero si prizadevamo, odvisna tudi od muhavosti trenutnih odločitev.

Nobenega dvoma ni, da je bilo tokratno beneško srečanje že v svoji osnovi eksplozivno: del udeležencev je v njem videl priložnost, da se že leta trajajoča polemika »med Zahodom in Vzhodom« s političnega poligona prenese na strokovno in pričevanjsko raven, da bi stare politične obtožbe postale človeško bolj prepričljive in tako dobile tudi večjo politično težo; v očeh mnogih pa je bilo srečanje tudi priložnost, da bi se nepremagljivi antagonizem med »demokracijo in socializmom« (izraz si izposojam pri enem izmed razpravljalcev) pokazal kot brezizhoden in se bi zato še bolj okrepila potreba po strpnosti in sožitju. Ob tem naj takoj zapišem, da sem bil nemalo presenečen, ko so mi organizatorji povedali, da je bila najprej predvidena razprava »samo« o človekovih pravicah in da so jo na pobudo Sovjetske zveze razširili še na versko svobodo. Šele na srečanju sem odkril, da je prav Sovjetska zveza videla v tem svojo šanso: v sovjetski delegaciji je bilo kar nekaj najvišjih cerkvenih dostojanstvenikov, ki so vsi po vrsti dokazovali, da je v SZ popolna verska svoboda, ki da je eden od temeljev perestrojke Gorbačova.

Nasploh se brez SZ v Evropi nič ne dogaja, pa tudi Sovjetski zvezi je veliko do tega, da bi tako ostalo tudi v prihodnje, zato so njeni predstavniki s pravo stoično mirnostjo odgovarjali na vse kritike in napade resnično v en blok strnjenege zahodnega sveta, ki s preišljenostjo in silovitostjo svojih napadov pogloblja svoj lastni vtis, da se vendarle zaganja v trdnjavo, ki ji še zmerom ne more do živnega. Hkrati pa je tudi ljudem v »trdnjavi« neprijetno, da ne morejo na plan. Sovjetski ambasador pri KEVS Jurij Kašljev je prizadevanje Gorbačova za perestrojko celo primerjal z gradnjo nove, velike hiše in prosil Zahod, naj ne meče kamenja v njena okna in vrata. Seveda je takoj dobil odgovor v slogu ponujene metafore: okna pri hiši so tudi za to, da vsaj kdaj spustijo v hišo svež zrak, in vrata v tej hiši naj bi se odpirala tudi navzven. In vendar je sovjetski ambasador J. Kašljev, kolega našega Goloba na Dunaju, potrpežljivo odgovarjal tudi na zelo ostro kritiko svojih disidentov, znamenitega režiserja Vladimira Ljubimova, publicista in na Zahodu priznanega sovjetoologa (v SZ je bil najprej zaprt v psihiatrični kliniki, nato pa izgnan), Aleksandra Ginzburga, predstavnika ukrajinskih disidentov in dr. Skratka: Sovjeti so vedeli, da bo vroče, vendar so izračunali, da je to tudi priložnost, ki jim omogoča, da nezaupljivi Zahod pomirijo s temeljitejšo predstavitvijo ciljev in namenov perestrojke, od katere si obetajo socializem s človeškim obrazom, kot bi dejal Štih, tudi samoupravljanje napovedujejo, vendar oboje, humani socializem in samoupravljanje kot enega njegovih praktičnih rezultatov, kot povsem novo upanje ne samo socialističnih dežel, ampak vsega sveta. Ni treba posebej poudarjati, da jugoslovanska teorija in izkušnja socializma ni bila pri tem nikoli omenjena. Zakaj pa bi tudi bila, če nam samim, uradno, ni do tega, da bi svetu povedali, kaj v resnici smo in kaj

hočemo. O Sovjetih in Kašljevu osebno morda samo še to: ambasador se ni dal zмести, ko je govoril o sovjetski demokraciji in svobodi v SZ, niti takrat, ko mu je pred nos postavil svoj mikrofonski (čeprav je bila dvorana ozvočena in so vse nastope snemali) disident A. Ginzburg z očitno namero, da bo morda že naslednji dan z njim polemiziral v zahodnem tisku. Kako je na eni strani veliko upanje in zaupanje v perestrojko, na drugi pa popolna skepsa, ponazarja tudi ugotovitev iz Ginzburgove replike na razpravo tudi pri nas znanega sovjetskega pisatelja Vladimira Dudinceva: Tudi vsi vi, ki tukaj sedite, ste bili zaprti in preganjani, zdaj pa nekritično hvalite perestrojko. Perestrojka je laž in past. Žal mi je vas.

Najpogostejši očitek na račun SZ, ki ni prizanašal tudi perestrojki in glasnosti Gorbačova, je zadeval odnos do Židov, ki da jim je kratena ne samo verska svoboda, ampak tudi temeljna človeška pravica, da se smejo prostovoljno izseliti. Razprava se je dotaknila tudi vprašanja krimskih Tatarov. Na vse so Rusi potrpežljivo odgovarjali, pojasnjevali, pogosto z besedami in argumenti, ki jih tudi pri dobri volji ni mogoče sprejeti, vendar so bili pri tem tudi kritični do lastne preteklosti: nedvoumno in v celoti so obsodili Stalina, za obdobje L. Brežnjeva so z obžalovanjem ugotavljali, da je pomenilo stagnacijo, toda vse to je preteklost, so zatrjevali, zdaj je pred nami perestrojka, razumite nas, pomagajte nam.

Razprava je pokazala, da je Evropa globlje razdeljena, kot se nam zdi, kadar imamo v mislih njene številne narode in države, jezike in kulturo. Tudi tako imenovane nevtralne države (Avstrija, Švica, Švedska) so v duhovnem in civilizacijskem smislu neiztrgljivi del zahodnega sveta. Tudi politično. Dolgoletno prerekanje o človekovih pravicah, ki je potekalo tudi v Benetkah, čeprav na zelo visoki kulturni ravni, ni samo naključno politično orožje, ki ga Zahod usmerja v socialistični tabor, gre v bistvu za dve civilizaciji, ki izhajata iz različnih temeljev in zato pogosto diametralno različno opredeljujejo tudi vrednost svojih načel in dejanj. Tudi beneško posvetovanje je prek kvalificiranih analiz svojih razpravljalcev potrjevalo in potrdilo to nepremakljivo dvojnost Evrope (ki jo je mogoče razširiti tudi na ostali svet): socializem kot državna praksa še zmerom vztraja na načelu, da se tudi individualne pravice človeka in njegova pomiritev v življenju najhitreje, najlaže in trajno lahko uresničijo le v družbi, ki je v celoti, kot skupnost, taka, kakršen naj bi bil sleherni njen član v svoji optimalni samouresničitvi; zahodni svet pa gre obratno pot: osnova vsemu je človek, kot posameznik, ta ima največ pravic, temeljne so, naravne in, gledano z vidika verujočih, tudi božje. So absolutne, kot aksiom nespremenljive, vendar se ves čas prilagajajo predvsem ekonomskim razmeram. Absurd z vidika logične misli je vsaj v tem: teoretično naj bi bil prav socializem kot družbena praksa prilagodljiv, gibčen, hitro in tenkočutno naj bi se odzival na ekonomske zakonitosti svojega okolja, a se vse bolj ravna po ideoloških premisah (to nam potrjuje tudi naša razprava o odvisnosti gospodarstva od ideološko koncipirane politike), kapitalizem, ki pa zdaj, kot sem opazil, sam sebe imenuje preprosto demokracija (s tem hoče prenesti staro polarizacijo med blokoma z ekonomske in politične na moralno raven, torej prav v primerjavo uživanja človekovih pravic, med katerimi naj bi bila verska svoboda, kot trdijo, ena temeljnih in v socialistični praksi najbolj kršena), se na videz brez predsodkov in načel prilagaja ekonomskim zakonitostim življenja in družbenih odnosov, čeprav hkrati razglša univerzalizem svojih moralnih, družbenih in drugih medsebojnih človeških norm.

Če bi se pri tem držali svetopisemskega načela »Po njihovih delih jih

boste spoznali«, bi se morali seveda odločiti za demokracijo (kapitalizem), ki je prav gotovo uspešnejša na ekonomskem področju in zato lahko tudi bolj širokosrčna v političnih in življenjsko praktičnih odnosih. Govori o absolutnih vrednotah (svoboda, pravičnost, enakopravnost, resnica itd.) iz predpostavke, da so v njenem sistemu že dosežene, da so že po naravi (na kateri naj bi temeljila sleherna demokracija) vgrajene tako v zakonske norme kot v življenjsko prakso. Vsi tako ne mislijo, predvsem na Zahodu so štrajki, se branijo Sovjeti, velika protestna gibanja, nezaposlenost, vendar morajo poslušati v odgovor: iz demokracije v socializem ni množičnih prebegov, demokracija ne zapira meja svojim državljanom itd.

Ko sem se vrnil iz Benetk, sem prebral v Delu, da se Mikulić pritožuje nad vsesplošnim nasprotovanjem integraciji v Jugoslaviji, češ da se ves svet integrira. Res je. Tudi v Beneikah sem bil priča še integriranega Vzhoda in že integriranega Zahoda. Mislim celo, da se Jugoslavija premalo integrira v svet, prepričan sem, da se sploh ne poskuša integrirati in da je to naše »biti sami zase« ena naših temeljnih zablod. Če je to bilo pred dvema desetletjema morda še prednost, danes prav gotovo ni več. Samosvojest, kakršna je naša, je vse bolj izolacija. Tudi najnovejši zakoni in programi ZIS, nekatere ustavne spremembe in podobna prizadevanja samo poglobljajo naše razhajanje s svetom, oddaljujejo nas od napredne, učinkovite, edino smiselne integracije z njim: v svobodno izraženem soglasju skupnih interesov na najvišji ravni. Občutek imam, da se je to na Zahodu zgodilo, da se Zahod tega zaveda in da zato v svoji gospodarski in tehnološki premoči, ki mu omogoča tudi visoko raven demokracije in svobode, formulacijo visokih načel o človekovih pravicah, lahko vse bolj koncentrirano in uspešno napada same temelje socializma. Tega se zavedajo tudi Sovjeti, vendar ne vidijo smisla v izolaciji, radi bi se ji odpovedali, a se ji čisto ne morejo, sprejemamo pa soočanje s svetom, tudi na ravni zanje najbolj neprijetnih očitkov in obtožb. »Storili bi veliko napako«, je dejal v svoji sklepni besedi njihov ambasador J. Kašljev, »če se tega posvetovanja ne bi bili udeležili.«

Posvetovanja so se uradno, kot država, udeležili tudi Bolgari, čeprav so morali požreti marsikatero grenko na račun svoje politike do manjšin, zlasti turške (spreminjanje imen in podobno). Tudi Romunom (bili so edini kot opazovalci, vendar uradno) ni bilo prizaneseno, uradni Poljski je brala svoje levite Solidarnost (iz domovine in emigracije), pa vendar: bili so tam. Oblike sodelovanja so bile odprte: država se je posvetovanja lahko udeležila tudi samo prek svojega uradnega predstavnika, ambasadorja, kulturnega ministra, njeni nezaželeni razpravljalci so v takem primeru ostali svobodni strelci. Takšen status bi si lahko izbrala tudi Jugoslavija, ki očitno ni bila zadovoljna s svojimi individualno povabljenimi razpravljalci. Vse kaže, da je tudi v mednarodnih odnosih minil čas, ko se je mogoče vesti kot užaljeni razvajeni otroci: pridem, če njega ne bo zraven. Pogovarjati se je treba z drugače mislečimi ali jih vsaj poslušati, pa čeprav z vato v ušesih, tudi iz lastne dežele. Kajti na mednarodnih strokovnih srečanjih šteje vendarle tudi človekova osebnost. Njegova usposobljenost in pripravljenost, da govori iz sebe. Sem bil tej visoki zahtevi vsaj deloma kos? Zagotovo pa lahko brez slepomišljenja trdim, da so zlasti organizatorji, deželna vlada Veneto, s katero imamo znotraj organizacije Alpe Jadran nadvse prijateljske stike, pričakovali še kak naš »tretji« glas v obstoječi napetosti med Vzhodom in Zahodom, ki je sicer drugačna kot včasih, a zato nič manj radikalna, le da je tokrat na višji ravni, strokovno in celo filozofsko bolj utemeljena in bolj odmevna, ker je njena

polemična metafora mnogo bolj prepričljiva, saj teče razprava o temeljnih človekovih pravicah; Listino, ki je zaradi njih postala znamenita, pa so podpisale vse evropske države (razen Albanije), pa še ZDA in Kanada, velika družina petintridesetih držav, med njimi tudi Jugoslavija.

Ljubljana, 8. 2. 1988, na slovenski kulturni praznik

Človekove pravice in verska svoboda v socialistični deželi

(Jugoslovanska in še posebej slovenska izkušnja)

V dokumentu z značilnim naslovom *Navodilo o krščanski svobodi in osvoboditvi*, ki sta ga leta 1986, torej pred kratkim, podpisala prefekt in tajnik vatikanske kongregacije za verski pouk, kardinal Josef Ratzinger in škof Alberto Bovone, odobril pa sedanji papež Janez Pavel II, berem: »... Kadar se človek hoče osvoboditi zakona in postati neodvisen od Boga, svobode nikakor ne osvoji, temveč jo uniči. Ker ne mara merila resnice, postane plen samovolje; med ljudmi je konec bratskih odnosov, zamenjajo jih strahovanje, sovraštvo in strah...«

Tako Cerkev s svojega najvišjega vrha. Težko je najti pot iz labirinta, če temu nasproti postavimo znano Marxovo in Leninovo tezo, pa še mnogih drugih vse do današnjih dni, o religiji kot človeški in družbeni zablodi, ki da je plod zaostalosti in jo je mogoče in treba odpraviti z »znanstveno« razlago sveta in življenja. Izhodiščni odnos marksizma do religije je torej v celoti negativen. V celoti negativen je tudi načelen odnos Cerkev do marksizma. Naraven nasledek tega je lahko samo nepomirljiva konfrontacija med njima, medsebojno zanikanje tudi vrednosti svobode, za katero si tako Cerkev kot marksizem vsak po svoje iskreno prizadevata. Ali vsaj trdita, da si. Toda ekumenski duh je nedvomno omilil ne samo dosedanjo, tako rekoč zgodovinsko sovražnost med različnimi verstvi, ampak izkazuje tudi večje razumevanje Cerkev do neverujočih. Vsaj v nekaterih socialističnih deželah, kjer je soočanje med Cerkvijo in marksistično oblastjo neizogibna družbena realnost. Svojo evolucijo pa pozna tudi marksistična teoretična misel, tudi in v določenem smislu predvsem tam, kjer je edina ideologija oblasti in države. Tako na primer beremo v uradnem dokumentu predzadnjega kongresa Zveze komunistov Slovenije (1982): »... komunisti zavračamo vsako prizadevanje, ki bi skušalo postaviti religijo nasproti socializmu in socializmu nasproti religiji«.

Na prvi pogled, primerjaje oba citata, bi lahko rekli, da je marksistična misel v jugoslovanskem primeru doživela večjo demokratizacijo in kaže danes večjo strpnost kot iz »večnih resnic« izhajajoči cerkveni nauk, ki ostaja dosledneje univerzalističen in se le pod silo razmer – delovanje v socialističnem družbenem sistemu – prilagaja določenemu pragmatizmu, ki je marksizmu kot družbeni praksi vse manj tuj.

Vendar sta v svoji osnovi univerzalistična oba, tako cerkveni nauk kot marksistična ideologija, oba se, v skladu s svojo naravo in ambicijo, skušata kar najbolj razširiti in utrditi v vseh možnih oblikah, zato v določenem smislu, ko sta najbolj koherentna sama s sabo, drug drugega že po naravi in zavestno omejujeta in drug drugemu zanikata, kot že rečeno, celo svobodo, vsaj moralnoetično vrednost svobode. Marksistična oblast omejuje univerzalizem Cerkev največkrat s praktičnimi, restriktivnimi zakoni in ukrepi,